

Sprehodi po knjižnem trgu

Alenka Urh

Janja Vidmar: Črna vrana.

Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Odisej), 2018.

O knjigah, kot je *Črna vrana*, je težko pisati. Predvsem zato, ker s svojo sporočilnostjo ter poudarjeno spoznavno in etično komponento, ki so na sploh značilne za mladinska literarna dela s problemsko zasnovno, še posebej deklarirano silijo izmed platnic v resničnost, v življenje z vsemi njegovimi temnimi platmi. Tokrat so se v roman Janje Vidmar ujele tragične usode begunskih otrok in najstnikov, preseljencev, priseljencev in drugih (prisilnih) nomadov sodobnega prostora in časa. Zato ni presenetljivo, da vsebine takšnih del praviloma ne obravnavamo zgolj skozi prizmo splošnih literarnoteoretskih konceptov, temveč tudi s pogledom na širša družbena in etična vprašanja. A ravno pri tem človek zlahka ostane brez besed. Dlje ko ljudem v trpljenju mineva življenje pred vrati Evrope, bolj mučno je razpravljanje s pozicije udobja, naj si še tako prizadeva biti sočutno, pravično, politično korektno in zvesto resničnosti. Zato obravnave romana ne bomo začeli z najočitnejšim, denimo s tem, kako se nerešeno *begunsko vprašanje* neizbrisljivo zapisuje v življenjepis držav Zahoda ali kako postaja vse bolj določujoča slika na osebni izkaznici narodov, ki jih bo zasledovala daleč v prihodnost. Niti ne bomo začeli z najgrozljivejšim, recimo z rekami pribežnikov, od katerih jih vsakič nekaj pogoltne morje, ali z v nebo vpijočo nestrpnostjo množic "obljubljene dežele". Pravzaprav se bomo kar se le da odpovedali popisovanju in reflektiranju dejstev, o katerih toliko spretnjeje,

bolj kompetentno in z veliko mero osebne vpletenosti pišejo poročevalci z opustošenih vojnih območji in kriznih žarišč po svetu (mednje spada tudi pisec spremnega besedila Boštjan Videmšek). Skratka, začeli bomo takole: formalno-vsebinski spekter mladinskih del Janje Vidmar je širok, po literarno-zvrstni plati sega od romanesknega do slikaniškega izraza, po vsebinski pa od slikanja težavnih razmerij med družbo in posameznikom do razposajenega in komičnega prikazovanja otroških junakov. V realističnih delih z romaneskno podobo prevladuje problemska naravnost, s katero se avtorica angažirano loteva tem, ki predstavljajo jekleni repertoar tovrstne književnosti, denimo nasilje v družini, medvrstniško nasilje, najstniška nosečnost, bolezen, smrt ter druge težave odraščajoče mladine. V tem kontekstu mesto najdejo tudi aktualna vprašanja, povezana z drugačnostjo, nestrpnostjo in, na drugi strani, sprejemanjem in solidarnostjo. Temo drugačnosti in življenja drugih kultur zadnja leta Janja Vidmar obravnava tudi v slikanicah, vendar s pomembno razliko, ki se kaže v prestopanju lokalnih okvirov: zgodbe za najmlajše s tovrstno tematiko se praviloma ne odvijajo na naših tleh, kjer je "drugačnost" junakov v očeh bolj ali manj tolerantne družbe reflektirana kot tuja, temveč tam, kjer je drugačnost doma – se pravi tam, kjer se da o njej pisati z radovednostjo in optimizmom in kjer se otroke prikazuje v igri, ne pa v njihovi (s strani večinske družbe) reducirani različnosti. Na takšen način so zastavljene slikanice iz zbirke Okrog sveta, v katerih pisateljica mladim bralcem predstavi utrinke iz življenja tuareških (*V puščavi*, 2014), inuitskih (*Prijatelj*, 2014) in maorskih otrok (*Dežela belega oblaka*, 2016). Te na neki način nadaljujejo koncept knjige *Otroci sveta* (2013), za katero je Janja Vidmar na podlagi fotografskih portretov Benke Pulko ustvarila zgodbe otrok z različnih koncev našega modrega planeta. Če omenimo še roman za odrasle *Tretja možnost* (2014), ki ga je avtorica napisala v sodelovanju z Borisom Grivićem in predstavlja nadaljevanje njene *Princeske z napako* (1998), smo menda dovolj natančno orisali širši ustvarjalni kontekst, v katerega se umešča roman *Črna vrana*. To ne pomeni, da v zadnjih letih ne bi nastajala tudi dela, ki se od takšne tematske usmeritve korenito odmikajo (npr. *Elvis Škorc* (2018) ali *Zalo sreča pamet* (2019)), vsekakor pa se da v novejših delih Janje Vidmar zaznati prestopanje lokalnih meja ter širjenje fokusa prek nacionalnih in kulturnih okvirov. Seveda to od literarnega ustvarjalca, če želi zadevo izpeljati kolikor toliko prepričljivo, terja natančen študij različnega gradiva, trdo raziskovalno delo in navsezadnje pretapljanje zbranih dejstev v estetsko ubrano umetniško celoto.

Z romanom *Črna vrana*, v katerem se Janja Vidmar loteva enega naj-aktualnejših in hkrati najzahtevnejših vprašanj sodobne družbene realnosti, je avtorica zgledno opravila zastavljeno nalogo. Kot v spremni besedi ugotavlja Boštjan Videmšek, je tematika množičnih migracij že nekaj let zelo priljubljena tudi v umetnosti, sleherna površna in enostranska obravnava pa ni vprašljiva zgolj z estetskega, temveč tudi z etičnega vidika. Seveda, literatura prenaša "tako pozitivna kot negativna sporočila, tudi sama je lahko podvržena ideologiji in stereotipom" (Tomo Virk: *Zakaj je književnost pomembna?*), zato je toliko dragocenejše, kadar umetniški izraz odgovorno zajame bistvo problema in se obravnave loti brez predsodkov, a hkrati neprizanesljivo in brezkompromisno. Avtorica se je spretno izognila številnim pastem, ki jih prinaša "pisanje o realnih dogodkih brez udeležbe" (Videmšek) in izpisala prepričljivo podobo kompleksne realnosti. Eden od mehanizmov, s katerim se v romanu uspešno ogne nevarnemu zvajanju na črno-belo polarnost, ki je sicer v tovrstnih delih pogosto prisotno, je večglasna formalna strukturiranost pripovedi, ki (z izjemo štirih izpovednih delov prvoosebne naracije) skozi oči tretjeosebne personalnega pripovedovalca spremlja množstvo izmenjujočih se, a med seboj tako ali drugače povezanih zgodb otrok in najstnikov na njihovih negotovih poteh v (lepšo?) prihodnost. To obeležujejo že naslovi posameznih delov knjige, ki bralca opozorijo na premik gledišča in so poimenovani po junaku, ki se znajde v pripovednem središču. Motiv nehotenega zapuščanja domačega ognjišča je temeljna izkušnja, ki zaznamuje in definira domala vse (osrednje) like, pa naj gre za Jana, Tajjo, sirsko deklenco Hibo ali njenega nigerijskega prijatelja Čukvumo. Tu so še Hibina brata Džunaid in Savid – usoda slednjega nosi največji emocionalni naboj in najradikalneje razkrije surovo tragiko sodobne realnosti – ter čečenska najstnika Nura in Tamer Umarov, ki vsak s svojo prvoosebno izpovedjo v obliki video bloga spregovorita o blišču in bedi svoje razklane domovine. K celoviti sliki življenja v vse bolj heterogenih državah Zahoda pomemben vidik prispeva Janov prijatelj Malik, ki ga v brbotajočem vrelišču rasnih, etničnih in verskih nestrpnosti tarejo mučna vprašanja identitete in pripadnosti. Z dinamično fokalizacijo pripovedi je skladna večkratna menjava dogajalnega prostora, ki že sama po sebi ponazarja različna dožemanja procesa migracij: selitev Janove družine v Anglijo se zgodi tako rekoč kot bi mignil, medtem ko se Hibina mukotrpna in nevarna pot vije skozi celotno knjigo ter bralca vodi od opustošene Rake prek sirsko-turške meje, Ankare in turškega pristanišča Izmir v Grčijo ter naprej po balkanski begunski poti, da se nazadnje po dnevih, tednih in mesecih pešačenja, čakanja, nevarne plovbe, stiskanja v tesnih prostorih in nenehnega strahu končno "znajde" na cilju. Dogajalni

čas poteka linearno; čeprav posamezna poglavja oziroma deli pripovedi drug drugega prekinjajo, so dogodki (z izjemo Prologa, ki bralca postavi na isto točko kot zadnje poglavje romana) vrstijo sukcesivno od neke točke v preteklosti proti sedanjosti.

Kot posledica razcepljenosti pripovednega glasu na bolj ali manj fragmentarne pripovedi, med katerimi jih je kar nekaj tako dogajalno in idejno polnih, da bi lahko tvorile samostojne romane, v delu vznikajo različne perspektive, denimo Tajin otroško naivni pogled, v katerem se zrcalita zmeda in strah spričo vse krhkejše podobe družine in družbe, pogled slovenskega najstnika, ki se ga je v Londonu nenadoma prijel status priseljenca, ali pogled sirske begunke, ki se po prestanih mukah znajde v primežu rasne nestrpnosti obljubljenе dežele. Avtorica ob vsaki menjavi pripovednega gledišča rahlo prilagodi tudi slog pisanja in besedišče, pri čemer vsak segment (sicer ne vselej enako konsistentno) zajema iz kulturno specifičnih pojmovnih in metaforičnih bazenov (so "viseli z voza kot korenčkove palčke iz hlebčkov pita"), s čimer dodatno poudari individualno in kolektivno pogojene razlike med liki. Pripoved je na (tematiki primerno) redke trenutke celo humorna, slogovna raznolikost pripovednega glasu pa vključuje vse od vulgarizmov in slengovskih izrazov, ki polnijo komunikacijske poti najstnikov, do knjižne izreke in poetične ubranosti.

Ker bralec celoto sestavlja iz posameznih različno ožariščenih pripovedi, marsikaj ostane neizrečeno, zgolj nakazano ali (zaradi omejenega védenja) nereflektirano. Konec ostaja relativno odprt, številni zgodbeni rokavi se ne izlijejo v celostno in zaokroženo zajetje, odgovori na številna vprašanja so zgolj nakazani. Avtorica se v velikem loku izogne deskriptivnosti in na določene "probleme" spretno nakaže z eno povedjo ali celo z eno samo besedo. Pred bralca ne polaga nekakšnega *Schnelkursa* sodobne "večkulturne" Evrope (tema večkulturnosti se v zgodbeni stvarnosti izrecno pojavi le dvakrat, namenjenih pa ji je zgolj nekaj stavkov), temveč kulturno diverziteto ponazori že s samo strukturo zgodbe in pripovednimi liki. Tudi ne razpreda o težavah priseljencev v novem okolju, temveč vse skupaj prelije v zgodbe in dialoge junakov; o predsodkih ne moralizira, raje prikaže konkretne okoliščine njihovega vse radikalnejšega bohotenja. Mimogrede navrže še vizijo Slovenije in značilnosti "slovenskega nacionalnega karakterja" skozi oči tujca ter vkomponira različne obraze sodobnega etničnega absolutizma in drugih dominirajočih -izmov.

Janja Vidmar s *Črno vrano* opozori na začarani krog nestrpnosti, trpljenja in nasilja, ki ne izhaja iz nekega abstraktnega centra "zla", temveč gre za neprekinjen, cikliččen in vzročno-posledični proces. Hkrati prepričljivo oriše pogoje, v katerih se predsodki razraščajo kot gobe po dežju in ki

predstavljajo ene najbolj spolzkih strmin sodobnega kolektivnega življa. Avtorica prikazuje globalizirano, a pogosto paradoksalno podobo sveta, v katerem borci islamske države škljocajo selfije, dekleta “z ruto na glavi in iPhonom v roki sprejemajo tradicionalne vrednote”, deček pa ob reki v revnem afriškem naselju najde rdečo pločevinko z belimi vijugami (nedvomno pločevinko Coca-Cole), v kateri vidi ideal blaginje in sreče.

Roman je v načenjanju med seboj povezanih plasti obravnavane tematike zgoščen in bogat, hitro nizanje dogodkov pa (kot je v mladinskih romanih običajno) poskrbi za napeto pripoved, ki bralca zlepa ne izpusti iz rok. Nekateri elementi bi bili pravzaprav morda lahko deležni nekoliko temeljitejše obdelave, da bi bili zares v polni meri osmišljeni z razvojem zgodbe, med sicer prepričljivo zastavljenimi literarnimi liki pa niso vsi enako polnokrvni (pri čemer to ni nujno premo sorazmerno z dolžino ali številom njim namenjenih poglavij).

V opombah pod črto so pojasnjeni izrazi iz drugih kulturnih in jezikovnih območij, tam najdemo tudi sklicevanje na realna dejstva in statistične podatke, ki utrjujejo vtis kredibilnosti. Z določili žanra mladinskega problemskega romana (Gaja Kos: *Slovenski mladinski problemski roman*) se sklada tudi narava spremnega besedila, pod katerega se je podpisal Boštjan Videmšek, krizni poročevalec in natančen poznavalec obravnavane problematike – podobno kot v drugih tovrstnih delih besedilo služi (tudi) kot legitimator poudarjenega spoznavno-etičnega sporočila.

Realnost pogosto s svetlobno hitrostjo pretapljam v simbolne forme, ki v najboljšem primeru služijo ozaveščanju, v najslabšem pa instantnemu trgovanju z odpustki ali, še slabše, trgovanju z “aktualnostjo” in posledično večjo tržno vrednostjo simbolne forme same. Po drugi strani pa težko zanikamo, da so nam nekatere stvari najbolj dostopne prav skozi to ali ono umetniško udejanjanje, tudi literaturo. Če sta “eksistencialna identifikacija in simbolno vživetje v svet literarne umetnine odločilnega pomena za nje-no razumevanje” (A. Debeljak), potem je ravno to *simbolno vživetje* točka, v kateri literarno oblikovana pripoved s posebno senzibilnostjo nagovori bralca, saj prazna mesta stvarnosti poseli z domišljijo, ki s konkretizacijo zgodb intenzivno dreza v človekovo moralno-presojevalno in emocionalno zmožnost. Ker posameznik nikoli ne more izkusiti vseh plasti resničnosti, dobršen del življenja hočeš nočeš (*pre*)živi v pravljici, a to ne pomeni, da se tam ne bi mogel do neke mere senzibilizirati za nikdar izkušeno stvarnost. *Črna vrana* je zagotovo ena boljših knjig na temo migracij v zadnjih letih (glede na nominacije za desetnico in večernico ter Levstikovo nagrado lahko rečemo, da jo kot tako prepozna tudi dobršen del strokovne javnosti), zato je za (mlade) bralce dobrodošlo okno v svet, v katerem živimo.